

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2026

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2026

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 27.03.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 27.03.2026 г. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Aasland E.**
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Karanfil G.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabekuly D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryszhn L.A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Oldfield A.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
- Senmez O.F.** (PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 27.03.2026 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АКМАГАМБЕТОВА Б.Е., САРСЕКЕ Г.Ә., ШАХИН И.	Сұхбат дискурсындағы коммуникативті стратегия мен тактика: қолданыс ерекшеліктері	7
БЕРГІБАЕВА Д.Қ., КЕНЖЕҒАЛИЕВ С.А., СЕРДАЛИНА С.К.	Ділдік лексикон және қостілділік	22
DOSZHAN Z.A., YERSULTANOVA G.T., KNASSANOVA M.T.	Lexicalising myth and cultural memory: a comparative study of kazakh and english mythologemes	31
ЕСКЕЕВА М.Қ., РАЙНБЕКОВА Г.С.	Түркі халықтарының тұрмыстық лексикасы: тарихи және мәдени аспектілері	40
ЖЫЛКЫБАЕВА М.С., САПАРБАЙҚЫЗЫ Ш., СПАТАЕВА С.Т.	Қытай және басқа да шығыс дереккөздеріндегі көне түркі қала атауларында кездесетін -кент/-кет формантының тарихи-лингвистикалық ерекшеліктері	48
ИСКАКОВА Г.Ж., ТЛЕУБЕРДИНА Г.Т., ТАҢСЫҚБАЙ Ә.Қ.	Көркем мәтінді комикс форматына бейімдеудің лингвистикалық негіздері: отандық әдебиетке шолу	57
МАНАПБАЕВА Ж.Ж., АЛПЫСБАЕВА А.Е., ЖУСУПОВА А.У.	Аударма сапасын бағалау тәжірибесі	67
ОСПАНОВА Ф.А., БАЛХИМБЕКОВА П.Ж.	Бизнес терминологиясындағы кірме сөздердің ерекшеліктері	79
SAKYEVA G.O., IBRAIMOVA L.A.	The importance of lexical classification of film discourses in creating a multimedia corpus (based on the film “Alty jasar Alpamys” (“Six-year-old Alpamys”))	90

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДУЛЛИНА А.Б., СҰЛТАҒАЛИЕВА О.Қ., СЕЙСЕМБАЕВА Ж.А.	Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық мінез поэтикасы мен символикасы	98
ALIYEV Y.N., TOIBAZAR A.M., TURDALI T.	The historical figure and the epic hero in kazakh epic poetry (based on the epic of Edige)	108
АЛИМКАНОВА Г.Б., ЖҮСІПОВ Н.Қ.	Ғалым Едіге Тұрсыновтың түркі халықтары фольклоры туралы тұжырымдары	121
ӘЛТАЙ А.Д., ЖӨЛЕЛОВА М.С., ҚИАРЫСТАНОВА Г.Қ.	Қадыр Мырза Әли поэзиясындағы ауыл концептісі және ұлттық болмыс	130
БАКИРОВА Ш.А., БАЙМЫШ Л.Қ.	Ж. Бектұров шығармаларындағы азаттық сарын	140
YERZHANOVA F.M., IBRAEVA ZH.B., MUKANOVA ZH. R.	Reinterpreting the fairy tale: modern trends in kazakhstani children’s literature	151

GALYMZHANOVA Z.T., BAYTANASOVA K.M., KALIYEV A.K.	The narrative structure in S. Seifullin's novel «A hard road, a perilous journey»	162
ИБРАГИМОВА Д.Қ., АСЫЛБЕКҰЛЫ С., ТОҚШЫЛЫҚОВА Г.Б.	Жазушы Сайын Мұратбековтің сыншылық қыры	171
ИХСАН Д.М.	Түркістан мерзімді баспасөзінде ұлттық фольклордың жариялануы мен зерттелуі	181
КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ЖУСАНБАЕВА С.Б.	Метапоэтиканың метамәтіндік өлшемдері (А. Құнанбайұлы шығармашылығы негізінде)	192
МАКАТОВА А.А., ӘБСАДЫҚ А.А.	«Абай», «Сана», «Таң» журналдарындағы қазақ фольклор материалдары	202
МҰСТОЯПОВА А.Т., ИБРАИМОВА Ж.Ж., ЖАМАНОВА Ж.Ж.	Джордж Оруэлдің «1984» романындағы псевдокарнавал поэтикасы	211
НҰРБАЕВА А.Н., ТӨЛЕБАЕВА Қ., ДАУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Прецеденттік құбылыстардың көркем мәтіндегі қолданысы (Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармалары негізінде)	222
НҰРБАНОВА А.Қ.	Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы білім мен тәрбие құндылықтары	235
СӘРСЕНБАЕВА Ж.Б., ҚҰРМАНБАЙ А.П., ОБАЕВА Г.С.	Айгүл Кемелбаеваның «Мұнара» романындағы әйел бейнесі: архетип және сана трансформациясы	245
СЕЙПУТАНОВА А.Қ., НУРЛАНОВА А.Н.	Ш. Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресіндегі» қазақ рулары туралы мәліметтердің тарихи негізі	257
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Женский иронический детектив как форма социокультурного комментария (на материале романа Дарьи Донцовой «Маникюр для покойника»)	267

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАЙЫРБАЕВА Ж.К., РАХМЕТОВА Р.С.	Оқушылардың сөзсаптамын тілдесім әрекеті негізінде дамытудың педагогика-психологиялық аспектісі	275
KOILYBAYEVA R.K., KUSMANOVA K.A.	Formation of family values in children on the basis of family discourse	388
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С., А.БЕРКЕНОВА Р.	ЖОО-да қазақ эпостарды жобалық әдістеме арқылы оқыту	299
ОРАЗ А.Н., МАЛИКОВ Қ.Т., РАМАЗАНОВА Г.Х.,	Қазақ тілін оқытуда корпусстық тәсілдердің лексикалық дағдыларды қалыптастыруға ықпалы	309
ТЕЛГОЖАЕВА Қ.С., ОДАНОВА С.А., ЖАЙЛАУБАЕВА М.Қ.	Ұлттық-мәдени код негізіндегі виртуалды жиі жүйесі: тіл үйренушілердің икемді дағды күзіреттілігін қалыптастыру	334
ТОҒЫЗБАЙ Н.Б., ЕРСУЛТАНОВА Г.С., ЖУМАХАНОВА Н.Н.	ҚАЗТЕСТ жүйесіндегі өнімді сөйлеу әрекеттерінің ерекшеліктері	346

*Д.Қ. БЕРГІБАЕВА¹ С.А. КЕНЖЕҒАЛИЕВ² С.К. СЕРДАЛИНА³

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық зерттеу университеті,
Қарағанды, Қазақстан^{1,2}

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан³
(e-mail: dinara.kaldybekkyzy@mail.ru¹, sayan582@mail.ru², saniya_serdalina@mail.ru³)

ДІЛДІК ЛЕКСИКОН ЖӘНЕ ҚОСТІЛДІЛІК

Аңдатпа. Мақалада ділдік лексиконның қостілділік жағдайында қалыптасуы мен өзгеруі, екі тілдің сөздік жүйесінің семантикалық, прагматикалық және когнитивтік әсері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі бүгінгі қостілді қоғам жағдайында қостілділердің тілдік санасында сөздердің қалай ұйымдасатынын, қандай мағыналық байланыстар басым болатынын және екі тіл арасындағы бәсекелестік пен өзара толықтыру механизмдерінің қалай іске асатынын түсіндіру қажеттілігінен туындайды. Мақалада қостілді ділдік лексиконның құрылымына әсер ететін негізгі факторлар (тілдік орта, доминант тіл, тілдік тәжірибе, қолдану жиілігі, әлеуметтік-когнитивтік жағдайлар) талданып, әр тілдегі лексикалық элементтердің белсенді үдеріске түсу жылдамдығымен мағыналық желілердегі орын ауыстыруы сипатталады. Сондай-ақ, қазіргі психолингвистикадағы ассоциациялық эксперименттер, сөзді тану жылдамдығын өлшеу әдістері және семантикалық өрістерді картографиялау тәсілдері қостілді тұлғалардың ішкі лексикалық жүйесін анықтаудың тиімді құралдары ретінде қарастырылады. Жүргізілген талдау екі тілдегі лексемалардың мағыналық байланыстары кейде бірін-бірі күшейтіп, кейде интерференция туғызатынын, бұл өз кезегінде сөйлеу үдерісіндегі сөз таңдауға, мағынаны белсенді үдеріске енгізуге және коммуникативтік шешім қабылдауға ықпал ететінін дәлелдейді. Мақала нәтижелері қостілділік жағдайындағы ділдік лексиконды зерттеудің тіл үйрету, когнитивтік диагностика, билингвтердің сөйлеу стратегияларын болжау және тілдік өзара әрекетті оңтайландыру тұрғысынан маңызды.

Түйін сөздер: ділдік лексикон, қостілділік, психолингвистика, семантикалық желі, тілдік сана, мәдени код, ассоциация.

Кіріспе. Қазіргі антропоөзектік лингвистикада адамның ішкі семантикалық жүйесі ретінде қарастырылатын ділдік лексикон тілдік сананың негізгі құрылымы ретінде маңызды зерттеу нысанына айналды. Әсіресе қостілділік жағдайында адам санасында екі түрлі тілдік жүйенің тоғысуы бұл мәселені одан сайын өзекті етеді. Қостілділік қазіргі әлемде табиғи әлеуметтік құбылысқа айналды. Бірнеше тілді қатар қолданатын адамның когнитивтік жүйесі монолингвке қарағанда өзгеше ұйымдасатыны соңғы онжылдықтардағы зерттеулерде дәлелденіп келеді. Әсіресе ділдік лексиконның құрылымы қостілділерде динамикалық түрде қайта қалыптасады, екі тілдің семантикалық өрістері бір-бірімен қабысып, когнитивтік жүйеде ортақ мағыналық кеңістік құра алады.

Зерттеудің мақсаты қостілділік жағдайындағы ділдік лексиконның ерекшеліктерін анықтау. Ділдік лексикон адамның сөздерді қабылдау, сақтау және белсенді үдеріске енгізу

механизмдерінің когнитивтік негізі. Қостілділік жағдайында бұл құрылым күрделене түсіп, тілдер арасында бәсеке, интерференция, мағыналық жылысу сияқты үдерістер пайда болады. Қостілділік жағдайындағы ділдік лексиконды зерттеу мәдени, когнитивтік және эксперименттік жүйеледі біріктіруді қажет етеді. Қостілділіктің когнитивтік ерекшеліктерін жан-жақты зерттеу білім беру, аударма салаларында маңызды рөл атқарады.

Қолданылған әдістер мен алынған нәтижелер қостілділікті зерттеудің теориялық және практикалық негіздерін кеңейтуге ықпал етеді. Қостілділік жағдайындағы ділдік лексикон – когнитивтік, мәдени және эмоциялық үдеіседің тоғысында қалыптасатын күрделі құбылыс. Қазақ, орыс және ағылшын ғалымдарының зерттеулерін салыстыру қостілділіктің әртүрлі қырларын ашуға мүмкіндік береді. Қазақ ғалымдары ұлттық мәдениет пен поэзияға ерекше назар аударса, орыс ғалымдары когнитивтік және әлеуметтік аспектілерді зерттеуде алға шығады. Ал, ағылшын ғалымдары нейролингвистикалық әдістер мен эксперименттерді кеңінен қолданады. Бұл зерттеулер қостілді қоғамдардағы білім беру жүйесін жетілдіру, аударма сапасын арттыру және тіл саясатын дамыту үшін маңызды практикалық құрал бола алады. Сонымен қатар, когнитивтік және эмоциялық ерекшеліктерді терең зерттеу қостілділіктің адам танымына әсерін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Қостілділік – қазіргі заманғы жаһандану үдерісінде адамдардың мәдени және тілдік бірегейлігін сақтау мен дамыту тұрғысынан маңызды құбылыс. Қостілді адамның ділдік лексиконы – екі немесе одан да көп тілдердің әсерінен қалыптасатын ерекше когнитивтік жүйе. Бұл жүйе адамның сөздік қорын, тілдік бірліктердің мағыналық байланыстарын және олардың адам жадында ұйымдастырылуын қамтиды. Қазақ ғалымдары қостілділік жағдайындағы ділдік лексиконды көбіне ұлттық мәдениет тұрғысынан қарастырады. А.Б.Қайдаров атап өткендей, «Қостілді адамның ділдік лексиконы үстем тілдің ықпалымен өзгереді, бірақ бұл ықпал ұлттық ұғымдардың маңызын жоққа шығармайды» [1, 112]. Мысалы, қазақ және орыс тілінде қатар сөйлейтін билингвтер үшін қазақ тіліндегі «тұңғиық» сөзі орыс тіліндегі «глубина» сөзінен терең философиялық мазмұнға ие екені анықталды. Шетел ғалымдары қостілділік жағдайындағы ділдік лексиконның құрылымы мен динамикасына ерекше назар аударады. Л.В.Щерба қостілді адамның ділдік лексиконының екі тілдің біртұтас жүйесінде әрекет ететінін және бұл жүйе жағдайға байланысты өзгертетінін атап көрсетеді [2, 98]. Оның пайымдауынша, лексикалық жүйелер бір-біріне әсер етуші динамикалық құрылымдар ретінде қарастырылады. Сонымен бірге, Л.С.Выготский ділдік лексиконды мәдени-тарихи теория тұрғысынан зерттеп, «Қостілділік когнитивтік даму мен логикалық ойлаудың кеңеюіне ықпал етеді» [3, 134], – деп тұжырымдайды. Бұл бағытта орыс ғалымдары психоллингвистикалық эксперименттерді жиі қолданады, мысалы, қостілділердің екі тілдегі сөздерді еске түсіру жылдамдығын зерттеу, екі тілдегі сөздік қордың дамуын қадағалау және тағы басқалары. Сондай-ақ, зерттеушілер қостілділікті когнитивтік және нейролингвистикалық тұрғыдан зерттеуге басымдық береді. М.Парадис қостілділердің ділдік лексиконы туралы былай деп жазады: «Екі тілдің сөздік қорлары бір-бірімен байланысады, бірақ әртүрлі тілдік мәнмәтінге байланысты әртүрлі дәрежеде іске қосылады» [4, 89]. Оның зерттеулері ми құрылымдары мен лексикалық байланыстардың нейрондық негіздерін ашуға бағытталған. А.Павленко өз еңбектерінде эмоциялық резонанстың қостілді адамның сөздік қорына әсерін зерттеді. Оның тұжырымы бойынша, «Қостілділер бірінші тілдің сөздеріне күшті эмоциялық мән береді, бұл олардың екінші тілде қарым-қатынас жасау кезінде белгілі бір қиындықтарға әкелуі мүмкін» [5, 56].

Ділдік лексикон – адамның ішкі семантикалық базасы, тілдік бірліктерді қабылдау, сақтау және белсенді қолдану механизмдерінің жиынтығы. Алғаш рет бұл ұғымды ғылыми айналымға енгізген Дж.Лайонз, Ч.Филлмор, Г.Айхенбаум тәрізді зерттеушілер сөз мағынасының психикалық табиғатын сипаттаған болатын [6, 56]. Кейінірек А.А.Потебня, Н.И.Жинкин, А.Р.Лурия еңбектері бұл мәселені когнитивтік тұрғыдан толықтыра түсті. Ал, қостілділік жағдайындағы ділдік лексикон жайлы өнімді еңбек еткен зерттеушілердің бірі Ф.Гросжан. Екі тілдің семантикалық жүйесі бір адамның санасында қатар қызмет

етіп, өзара әрекеттесетіндіктен, бұл бағыт көпшілікке қызықты әрі күрделі болып көрінді. Ф.Гросжан қостілді адамның вербалды механизмін «екі бөлек жүйеден құралған емес, тұтас бір интеграцияланған когнитивтік құрылым» ретінде көрсетеді [7, 14]. Сондықтан қазақ қоғамындағы қостілділік үшін бұл тақырып аса өзекті. Қазақстанда ерте жастан екі тілде білім алу, әлеуметтік ортада екі тілдің қатар қолданылуы ділдік лексиконның қалыптасу ерекшелігін күрделендіреді. Қостілділікке қатысты зерттеулерде К.Байрон қостілді тұлғаларда когнитивтік икемділік жоғары болатынын атап өтеді [8, 50]. Оның пікірінше, екі тілдің өзара жарысуы ділдік лексиконды үздіксіз белсенді күйде ұстайды. Т.А.Антонова қостілді адамның лексиконы екі бөлек жүйе емес, «біртұтас когнитивтік кеңістікке бірігіп орналасқан» деп көрсетеді [9, 41]. Ж.Кролл екі тілдің лексикалық жүйесі ми деңгейінде әрдайым бәсекеде болатынын, сөздерді белсенді үдеріске енгізу кезінде «қосарланған активтену» жүретінін дәлелдеді [10, 112]. У.Левелт сөйлеу өндірісінің сатылы моделінде сөзді белсенді үдеріске енгізу үдерісі мағына деңгейінен басталып, морфологиялық және фонологиялық деңгейлер арқылы жүзеге асатынын көрсетеді [11, 214]. Бұл модель қостілділікте екі тілдің мағыналық деңгейде ортақ, формалық деңгейде бөлек ұйымдасатынын түсіндіруге мүмкіндік береді. Демек, қостілділік жағдайындағы ділдік лексиконның өзіндік ерекшеліктері екі тілдің деңгейінде жүзеге асады.

Қостілді ортада лексикалық интерференцияның пайда болуы – заңды құбылыс. Бұл туралы А.Павленко қостілді адамның сөз қолданысында семантикалық ауысулар мен мағыналық қабаттасулар жиі кездесетінін атап өтеді [12, 89]. Мұндай ерекшеліктер тілдік тұлғаның лексикалық санасының кеңеюімен тікелей байланысты. Э.Сүлейменова қостілділік жағдайында қазақ тілінің лексикалық жүйесі жаңа коммуникативтік қызметтерді игеретінін көрсетеді [13, 156]. Ғалымның пікірінше, қостілділік – тілдің дамуына кедергі емес, керісінше оның функционалдық әлеуетін арттыратын фактор. Осыған ұқсас көзқарасты С.Бейкер де ұсынады. Ол қостілді тұлғаның лексикалық репертуары монолингвке қарағанда анағұрлым кең болатынын және бұл когнитивтік артықшылықтарға әкелетінін дәлелдейді [14, 73]. Демек, қостілділік лексикалық дамудың маңызды тетігі ретінде бағалануы тиіс.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Жоғарыда атап өтілгендей, ділдік лексикон мен қостілділік ұғымын зерттеушілер әр қырынан, түрлі әдістермен қарастырған. Зерттеудің негізгі міндеті – қостілділердің ділдік лексиконында (ментальды лексиконда) тілдік бірліктердің қалай сақталатынын, өзара байланысын және оларды тану үдерісінің жылдамдығы мен дәлдігін анықтау. Зерттеуге қазақ және орыс тілдерін еркін меңгерген 30 респондент қатыстырылды. Қатысушылардың тілдік құзыреттілігі алдын ала анықталып, олардың екі тілде де жоғары деңгейде коммуникативтік қабілетке ие екендігі ескерілді. Тәжірибе барысында респонденттерге мағыналық тұрғыдан өзара сәйкес келетін (синонимдік қатарлар) және бір-біріне қарама-қарсы (антонимдік жұптар) 50 лексикалық бірлік ұсынылды. Бұл сөздер екі тілде де ұсынылып, қатысушылардың оларды тану жылдамдығы (реакция уақыты) мен семантикалық топтарға дұрыс жіктеу сапасы арнайы өлшемдер арқылы тіркелді. Зерттеу әдістемесінде психолингвистикалық талдау, салыстырмалы талдау және сандық өңдеу тәсілдері қолданылды. Атап айтқанда, респонденттердің жауап беру уақыты мен қателік көрсеткіштері есепке алынып, олардың тілдер арасындағы семантикалық ассоциациялар құру ерекшеліктері сараланды. Сонымен қатар, сөздердің қай тілде ұсынылуына байланысты тану жылдамдығының өзгеруі, яғни бірінші және екінші тілдің өзара ықпалы да назарға алынды. Алынған нәтижелер қостілділердің ділдік лексиконында екі тілдің лексикалық бірліктері өзара тығыз байланыста сақталатынын және белгілі бір жағдайларда бір тілдегі мағыналық құрылымдардың екінші тілдегі бірліктерді тануға әсер ететінін көрсетті. Бұл құбылыс интерференция және трансфер механизмдері арқылы түсіндіріледі. Сонымен қатар, семантикалық тұрғыдан жақын сөздерді тану жылдамдығының жоғары болуы олардың ортақ концептуалдық өріске бірігетінін аңғартса, қарама-қарсы мағыналы бірліктерді ажырату барысында когнитивтік өңдеудің күрделірек деңгейі байқалды.

Талқылау мен бақылау. Талдау барысында мынаны аңғаруға болады:

- ана тіліндегі сөздер тезірек танылады, орташа есеппен жылдамдық екінші тілмен салыстырғанда шамамен 1,4 есе жоғары;

- екінші тілде берілген сөздерде мағынаны ажыратуға қосымша уақыт кетеді.

Бұл деректер туған тілдің когнитивтік басымдығының күшті екенін, сондай-ақ сол тілде қалыптасқан семантикалық торлардың терең әрі тұрақты болатынын айғақтайды. Екінші кезеңде респонденттерге екі тілде эмоциялық реңкі бар сөздер ұсынылды. Мысалы қазақ тіліндегі «махаббат» және орыс тіліндегі «любовь» сөздерінің эмоциогендік әсері бағаланды. Мұнда:

- көпшілік қатысушылар ана тіліндегі сөздерге әлдеқайда жылдам әрі күштірек эмоциялық жауап берген;

- екінші тілдегі бірліктер көбіне бейтарап, ресми сипатта қабылданған.

Бұл тұжырымдар А.Павленконың эмоциялық резонанс жөніндегі теориясын толықтай растайды: қостілді адамның бірінші тілімен байланысты сөздер эмоционалдық деңгейде анағұрлым терең бекітіледі [5, 93]. Жалпы тәжірибелер қостілді тұлғаның ділдік лексиконы екі тілдің өзара әрекеттесуінің негізінде қалыптасатынын көрсетті. Мұндай лексиконның бірнеше айқын қыры бар:

1. Екі тілдегі ұқсас мағыналар параллель ұйымдасады: мысалы, су – вода;

2. Мағыналық үйлеспеушілік орын алады: мысалы, көш (қазақ) сөзінің өрісі переезд (орыс) сөзімен толық сәйкес келмейді;

3. Код араластыру қалыпты құбылысқа айналады: «Бүгін meeting бар», «Кейін project жасаймыз» тәрізді гибрид құрылымдар жиі кездеседі.

Ф.Гросжан билингвтің лексикалық жүйесін «екі тілдің арасында орналасқан динамикалық қақпа» ретінде сипаттап, белсендірілген тіл қайсысы болса, сол тілдегі сөздер бірінші болып активтенетінін түсіндіреді [7, 48]. Ж.Кролл қостілділерде сөзді еске түсірудің бір тілдегілермен салыстырғанда баяуырақ болуы екі тілдің бір мезгілде іске қосылуымен түсіндіріледі деп көрсетеді [10, 115]. М.Парадис қостілділік когнитивтік әлеуетті кеңейткенмен, тілдер арасындағы ықпалдың (интерференцияның) күшею қаупін арттыратынын дәлелдеп берген [4, 102]. Қостілді ортада ділдік лексикон тек бір тілдің деректерімен шектелмейді; керісінше, екі тілдегі сөздер, мағыналық өрістер және грамматикалық үлгілер өзара тоғысып, күрделі жүйе құрайды. Мұндай синтез нәтижесінде тілдік санада әртүрлі тілдердегі баламалар бір уақытта қолжетімді болады. Мысалы, «кітап» сөзін естіген қостілді адамда автоматты түрде кітап–книга–book тәрізді үштік байланыстар іске қосылуы мүмкін. Осындай құрылым жаңа лексемаларды меңгеруді жылдамдатса да, екінші жағынан интерференцияны күшейтіп, сөздер мен мағыналарды шатастыру қаупін арттырады. Сондықтан қостілді аудиторияда тілдік білім беруде ділдік лексиконның ерекшеліктерін ескеру аса маңызды. Ф.Гросжанның семантикалық асимметрия туралы тұжырымында билингвтің сөздік жүйесінде лексикалық қолжетімділік әр тілдің тәжірибесіне қарай әртүрлі деңгейде жүзеге асатыны айтылады. Ана тіліндегі сөздер терең концептуалдық байланыстарға ие болса, екінші тілдегі сөздер бастапқы кезеңде көбіне фонологиялық сәйкестік арқылы бекінеді. Қазақ–орыс билингвтері үшін «жер» сөзінің толық мәндік өрісін (топырақ, аймақ, жер-ана) меңгеру үшін уақыт керек болуы мүмкін. Ж.Кролл мен А.Гроттың иерархиялық моделі қостілді лексиконды үш деңгей арқылы түсіндіреді: лексема (дыбыстық форма), лемма (мағына) және концепт (жалпыланған ұғым) [10, 115]. Қос тіл арасындағы байланыс бастапқы кезеңде дыбыстық форма арқылы жүзеге асса, тәжірибе артқан сайын семантикалық деңгейге ауысады. Ассоциативтік модельдер бойынша қостілді адамға бір тілдегі сөз ұсынылғанда, екінші тілдегі балама да автоматты түрде белсенді үдеріске енеді. Мысалы, «қала» сөзі берілсе, көптеген респонденттерде бірден «город» ассоциациясы пайда болады. Қостілді респонденттер арасында жүргізілген сауалнама мынадай нәтижелерді көрсетті:

- жаңа сөзді есте сақтау кезінде қатысушылардың 70%-ы алдымен орысша нұсқасын еске түсіретінін айтқан;

- қазақтың этномәдени лексикасы (жусан, асар, қымыз) тікелей қабылданады;
- қателіктердің басым бөлігі семантикалық сәйкессіздікке байланысты интерференциядан туындайды.

Жалпы, қостілділердің ділдік лексиконы бірнеше сипатқа ие:

- тілдер арасындағы автоматты ассоциативтік байланыстар;
- интерференциялық қателіктердің жиілігі;
- мәтін ішінде код ауыстыру құбылысының тұрақтылығы;
- мәдени мағыналардың бірінші тіл арқылы жақсырақ бекітілуі.

М.Парадис қостілді адамның миында тілдер оқшау емес, өзара функционалдық байланыста орналасатынын атап өтеді [4, 91]. Сол себепті бір тілдегі сөзді қолдану кезінде екінші тілдің элементтері де бейсаналы түрде белсенді үдеріске енгізеді. А. де Гроот қостілді лексиконды екі модельмен түсіндіреді:

- бөлек сақтау моделі: тілдік жүйелердің байланысы әлсіз;
- ортақ сақтау моделі: екі тіл ортақ концепт арқылы біріктіріледі [10, 120].

Тілді енді меңгерушілер әдетте бірінші модельге тәуелді болса, тәжірибесі артқанда екінші модельге өтеді. Қостілді балалардың когнитивтік жүйесі анағұрлым икемді болады. Соңғы жылдары қостілділік нейробиологиялық деңгейде де зерттеліп келеді. У.Тьерридің қытай-ағылшын қостілділеріне жүргізген зерттеулері ағылшын сөзін оқығанда қытай графемалары бейсаналы түрде іске қосылатынын дәлелдесе, Дж.Кролл мен Д.Грин ұсынған нейрокогнитивтік модельде тілдер арасындағы ауысуды бақылауға жауапты жүйке тетіктері анықталған. Нейропсихологиялық және когнитивтік деректер қостілді мидың екі тілдегі ақпаратты қатар өңдеп, мағынаны белсендіру кезінде екі жүйені бір мезетте іске қосатынын көрсетеді. Бұл тілдер арасындағы бәсекелестікті де, өзара толықтыру мүмкіндігін де күшейтеді. Демек, қостілділік ділдік лексиконды икемді, динамикалық және үнемі жаңарып отыратын құрылымға айналдырады.

Нәтижелер. Зерттеулер нәтижелері көрсеткендей, қостілділік жағдайындағы ділдік лексикон ана тілі мен екінші тілдің өзара байланысы арқылы құрылады. Қазақ және шетел ғалымдарының көзқарастарын салыстыра отырып, олардың қостілділікке әртүрлі әдіснамалық тәсілдерді қолданғаны анықталды. Қазақ ғалымдары ұлттық мәдениет пен тілдің бірегейлігіне назар аударса, орыс зерттеушілері психолингвистикалық талдауларға басымдық береді. Ал, ағылшын тілді ғалымдар нейролингвистикалық және когнитивтік эксперименттерді кеңінен қолданады. Зерттеу нәтижелері қостілділік жағдайында ділдік лексиконның екі деңгейлі құрылымға ие екенін көрсетті:

1. ұлттық-мәдени ядро;
2. қостілді коммуникацияға бейімделген периферия.

Сондай-ақ, қостілді ділдік лексикондағы мынадай ерекшеліктерді бөліп көрсете аламыз:

1. Лексикалық бәсеке (lexical competition). Қостілді тұлғада сөзді еске түсіру кезінде екі тілдегі бірліктер бір мезгілде белсенді үдеріске түседі. Бұл құбылысты ғылыми әдебиеттерде лексикалық бәсеке (lexical competition) деп атайды. Мысалы, қазақ-орыс қостілдісіне «терезе» сөзі айтылса, санада бір мезетте «терезе» және «окно» сөздері іске қосылады.

2. Семантикалық жылысу. Көптеген қазақ-орыс қостілділері арасында мынадай құбылыстар кездеседі: «удобно» сөзі қазақшада «ыңғайлы» мағынасынан бөлек «қолайлы, дұрыс, оңтайлы» деген кеңейген мағынада қолданылуы; «жарайды» сөзінің орыс тіліндегі «ладно» мағынасына аса жақын эмоциогендік реңк алуы сияқты жағдайлар.

3. Концептуалдық араласу (conceptual blending). Қостілділерде екі тілдің бейнелері араласып, жаңа мағыналық кеңістік түзе алады. Мысалы, «жол» концепті қазақ мәдениетінде сакралды-мәдени мәнге ие болса, орыс тілінің әсерімен утилитарлық «дорога» ұғымымен бірігіп, ұлғайған семантикалық өріс құрады. Ана тіліндегі сөздердің жоғары когнитивтік қолжетімділігі, эмоционалдық резонансының күші және тез белсенуі туған тілдің семантикалық жүйесінің тереңдігін көрсетсе, екінші тілдегі бірліктер көбіне формалды

мағынаға сүйеніп белсенеді. Бұл құбылыс ділдік лексикондағы асимметрияның табиғи көрінісі болып табылады. Қостілділердің сөзді тану жылдамдығындағы айырмашылықтар, ассоциативтік жауаптардағы аралас кодтар мен мағыналық жылысулар тілдер арасында жасырын семантикалық көпірлердің бар екенін көрсетті. Аталған көпірлер бір жағынан жаңа лексиканы меңгеруді жеңілдетсе, екінші жағынан интерференция туғызып, сөз таңдауда қателікке әкелуі мүмкін. Сондықтан қостілді ортада тіл үйрету үдерісінде лексиконды тікелей семантикалық байланыстарға сүйеніп қалыптастыру аса маңызды.

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде қазақша мәдени кодқа байланысты сөздер көбіне эмоциялық және бейнелік сипатта, ал орысша реакциялар прагматикалық және бейтарап сипатта болғанына көз жеткізілді. Жүргізілген зерттеу қостілділердің тілдік санасында лексикалық бірліктердің ұйымдасу ерекшеліктерін, олардың семантикалық өңделу тетіктерін және екі тілдің өзара ықпал ету дәрежесін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері қостілділік психолінгвистикасы саласындағы теориялық тұжырымдарды толықтырып қана қоймай, тіл үйрету әдістемесінде, аударматану мен когнитивтік лингвистикада қолдануға негіз бола алады. Расында да, тілдік санада сөздің тек мағынасы емес, мәдени-әлеуметтік тәжірибесі жинақталады. Қостілділердің ділдік лексиконында қазақ тілінің мәдени-ұлттық мазмұны, орыс тілінің қалалық ақпараттық мазмұны немесе керісінше реттілікте осы екі тізбек бір жүйеде қатар өмір сүретіні анықталды. Зерттеу нәтижелері қазақ-орыс қостілді тұлғалардың ділдік лексиконы күрделі, динамикалық, көпқабатты құрылым екенін дәлелдеді. Бұл нәтижелер қостілді білім беру, тілдік саясат, когнитивтік лингвистика үшін маңызды ғылыми база бола алады.

Қостілді тұлғаның ділдік лексиконы – екі тілдің сөздік жүйесі өзара ықпалдасып, күрделі когнитивтік құрылым түзе алатын ерекше психолінгвистикалық феномен. Жүргізілген талдау мен тәжірибелер бұл жүйенің біртұтас болғанымен, оның ішкі ұйымдасуы тілдік тәжірибе, доминант тіл, әлеуметтік орта және эмоционалдық факторлар арқылы әртүрлі деңгейде реттелетінін көрсетті. Зерттеу нәтижелері қостілді адамның санасында лексикалық бірліктер жеке-жеке емес, екі тілдің семантикалық, фонологиялық және мәдени кодтары тоғысқан интеграцияланған желі түрінде сақталатынын дәлелдейді. Зерттеу қостілді тұлғаның ділдік лексиконы тілдік жүйелердің механикалық қосындысы емес, мәдени, когнитивтік және психологиялық факторлардың тоғысынан қалыптасатын кешенді құрылым екенін дәлелдеп берді. Бұл нәтижелер қостілділік жағдайында тіл меңгертудің тиімді әдістерін жасауға, интерференцияны азайтуға, семантикалық желілерді күшейтуге және сөйлеу стратегияларын оңтайландыруға практикалық негіз қалыптастырады. Осылайша, қостілділікке тән ділдік лексиконды зерттеу тек лингвистикалық қана емес, когнитивтік ғылым, білім беру әдістемесі және нейролингвистика үшін де маңызды ғылыми бағыт бола алады.

Әдебиеттер

1. Қайдаров А.Б. Қазақ тілтанымның мәселелері. – Алматы: Дайк-Пресс, 2013. – 368 б.
2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1982. – 288 с.
4. Paradis M. Neurolinguistic Theory of Bilingualism. – Amsterdam: John Benjamins, 2004. – 320 p.
5. Pavlenko A. Emotions and Multilingualism. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 214 p.
6. Lyons J. Semantics. Vol.1-2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 897 p.
7. Grosjean F. Studying Bilinguals. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 324 p.
8. Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 304 p.
9. Антонова Т.А. Ментальный лексикон билингва: структура и функционирование. – М.: Языки славянской культуры, 2018. – 192 с.

10. Kroll J.F., de Groot A. Handbook of Bilingualism: Psycholinguistic Approaches. – New York: Oxford University Press, 2005. – 610 p.
11. Levelt W. Speaking: From Intention to Articulation. – Cambridge, MA: MIT Press, 1989. – 566 p.
12. Pavlenko A. The Bilingual Mental Lexicon. Journal of Psycholinguistic Research, 2009. – Vol. 38(1). – P. 71-98.
13. Сүлейменова Ә.Д. Тілдік сана және қостілділік. ҚР ҰҒА Хабаршысы. Филология сериясы, 2016. – №3. – 150-160 б.
14. Baker C. Bilingual Education and Bilingualism. Applied Linguistics, 2011. – Vol. 32 (1). – P. 65-85.

Д.К. БЕРГИБАЕВА, С.А. КЕНЖЕГАЛИЕВ,

Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика
Е.А.Букетова, Караганда, Казахстан

С.К. СЕРДАЛИНА

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Астана, Казахстан

МЕНТАЛЬНЫЙ ЛЕКСИКОН И БИЛИНГВИЗМ

Аннотация. В статье рассматривается формирование и трансформация ментального лексикона в условиях билингвизма, а также семантические, прагматические и когнитивные механизмы взаимного влияния двух языковых систем. Актуальность исследования обусловлена необходимостью объяснить, каким образом в сознании билингвов организуются словарные единицы, какие типы смысловых связей оказываются доминирующими и как реализуются механизмы конкуренции и взаимодополнения между двумя языками в современной двуязычной среде. В статье анализируются ключевые факторы, влияющие на структуру ментального лексикона билингвов (языковая среда, доминантный язык, длительность языковой практики, частотность использования, социально-когнитивные условия), а также описываются особенности активации лексических элементов в каждом языке и их перераспределение в семантических сетях. Ассоциативные эксперименты, методы измерения скорости словесного распознавания и техники картографирования семантических полей рассматриваются как эффективные инструменты выявления внутренней лексической организации билингвов. Проведённый анализ демонстрирует, что семантические связи между лексемами двух языков могут как усиливать друг друга, так и порождать интерференцию, что влияет на выбор слов, скорость смысловой активации и принятие коммуникативных решений. Полученные результаты подтверждают значимость изучения ментального лексикона в условиях билингвизма для разработки методов обучения языкам, когнитивной диагностики, прогнозирования речевых стратегий билингвов и оптимизации межязыкового взаимодействия.

Ключевые слова: ментальный лексикон, билингвизм, психолингвистика, семантическая сеть, языковое сознание, культурный код, ассоциация.

D.K.BERGIBAYEVA, S.A.KENZHEGALIEV

Karagandy National Research University named after academician E.A.Buketov, Karagandy,
Kazakhstan

S.K. SERDALINA

Eurasian National University named after L.N.Gumilyov, Astana, Kazakhstan

MENTAL LEXICON AND BILINGUALISM

Annotation. The article examines how the mental lexicon is formed and transformed in bilingual settings, focusing on the semantic, pragmatic, and cognitive mechanisms that mediate the interaction between two linguistic systems. The relevance of the study stems from the need to understand how lexical items are organized in the minds of bilingual speakers, which types of semantic relations become dominant, and how mechanisms of competition and mutual facilitation operate between the two languages in today's bilingual environment. The article analyzes the major factors influencing the structure of the bilingual mental lexicon linguistic environment, dominant language, duration of language experience, frequency of use, and socio-cognitive conditions. It further describes the activation speed of lexical elements in each language and their redistribution within semantic networks. Additionally, associative experiments, word-recognition latency measurements, and semantic-field mapping techniques are discussed as effective tools for uncovering the internal lexical organization of bilingual individuals. The analysis shows that semantic links between lexical units in both languages may reinforce one another or, conversely, lead to interference affecting lexical choice, semantic activation rates, and communicative decision-making. The findings underscore the importance of investigating the mental lexicon in bilingual contexts for language-teaching methodology, cognitive diagnostics, prediction of bilingual speech strategies, and the optimization of cross-linguistic interaction.

Keywords: mental lexicon, bilingualism, psycholinguistics, semantic network, linguistic consciousness, cultural code, association.

References

1. Qaidarov A.B. Qazaq tıltanymnyñ мәseleleri. – Almaty: Daik-Pres, 2013. – 368 b.
2. Şerba L.V. Īazykovaia sistema i rechevaia deiatelnöst. – L.: Nauka, 1974. – 428 s.
3. Vygot'ski L.S. Myşlenie i rech. – M.: Pedagogika, 1982. – 288 s.
4. Paradis M. Neurolinguistic Theory of Bilingualism. – Amsterdam: John Benjamins, 2004. – 320 p.
5. Pavlenko A. Emotions and Multilingualism. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 214 p.
6. Lyons J. Semantics. Vol.1-2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 897 p.
7. Grosjean F. Studying Bilinguals. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 324 p.
8. Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 304 p.
9. Antonova T.A. Mentalnyi leksikon bilingva: struktura i funkcionirovanie. – M.: Īazyki slavяnskoi kúltury, 2018. – 192 s.
10. Kroll J.F., de Groot A. Handbook of Bilingualism: Psycholinguistic Approaches. – New York: Oxford University Press, 2005. – 610 p.
11. Levelt W. Speaking: From Intention to Articulation. – Cambridge, MA: MIT Press, 1989. – 566 p.
12. Pavlenko A. The Bilingual Mental Lexicon. Journal of Psycholinguistic Research, 2009. – Vol. 38(1). – P. 71-98.
13. Süleimenova E. D. Tıldık sana jäne qostıldılık. QR ŪĈA Habarşysy. Filologia seriasy, 2016. – №3. – 150-160 b.
14. Baker C. Bilingual Education and Bilingualism. Applied Linguistics, 2011. – Vol. 32 (1). – P. 65-85.

Авторлар туралы мәлімет:

Бергібаева Динара Қалдыбекқызы – Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық зерттеу университетінің докторанты, Қарағанды, Қазақстан.

Бергібаева Динара Калдыбекқызы – докторант Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А.Букетова, Караганда, Казахстан.

Bergibaeva Dinara Kaldybekkyzy – doctoral student at Karagandy National Research university named after E.A.Buketov, Karagandy, Kazakhstan.

Кенжеғалиев Саян Ақылжанұлы – филология ғылымдарының кандидаты, Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық зерттеу университетінің қауымдастырылған профессоры, Қарағанды, Қазақстан.

Кенжеғалиев Саян Акылжанович – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А.Букетова, Караганда, Казахстан.

Kenzhegalyev Sayan Akylzhanovich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Karaganda National Research University named after Academician E.A.Buketov, Karaganda, Kazakhstan.

Сердалина Сәния Қуанқызы – философия докторы (PhD), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Сердалина Сания Куановна – доктор философии (PhD), старший преподаватель Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Serdalina Saniya Kuanovna – Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer at L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.